

O‘RTA OSIYO KON-METALLURGIYASI SANOATINING SHAKLLANISHI VA RIVOJLANISHIDA O‘ZBEKISTONNING O‘RNI VA ROLI

Oppoqov Shoxboz

SamDU Tarix fakulteti 2-bosqich magistranti

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada o‘rta osiyo xalqlari hayotida metallarning va metall buyumlarning ahamiyati haqida xabar beruvchi dastlabki yozma manbalar ashyolar tahlil qilinib ilmiy jihatdan asoslangan faktlar keltirilgan. Shu bilan bir qatorda moddiy va yozma manbalarning konchilik tarixini o‘rganishdagi ahamiyati o‘rni ochib berilgan. Ularda Sharq davlatlari bilan birga O‘rta Osiyo haqida ham ma‘lumotlar berilgan. Shuningdek mamlakatimizda bu sohadagi o‘zgarishlar, yutuqlar, ham tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: *ichki va tashqi migratsiya, Dashti Qipchoq, A.Asqarov, K.Shoniyozov, Buryakov Yu.F. Abduraxmonov S.A. Asqarov M.A., Xasanov A.S), «To‘rt miskon» va «Katta miskon».*

АННОТАЦИЯ

В данной статье анализируются первые письменные источники о значении металлов и изделий из них в жизни народов Средней Азии и приводятся научно обоснованные факты. При этом раскрывается роль вещественных и письменных источников в изучении истории горного дела. Они предоставляют информацию о Центральной Азии, а также о восточных странах. Также анализируются изменения и достижения в этой области в нашей стране.

Ключевые слова: *внутренняя и внешняя миграция, Дашти Кипчак, А.Аскарлов, К.Шониёзов, Буряков Ю.Ф. Абдурахмонов С.А. Аскарлов М.А., Хасанов А.С.), «Четыре мискон» и «Большой мискон».*

ABSTRACT

This article analyzes the first written sources about the importance of metals and products from them in the life of the peoples of Central Asia and provides scientifically substantiated facts. At the same time, the role of material and written sources in the study of the history of mining is revealed. They provide information about Central Asia as well as Eastern countries. Changes and achievements in this area in our country are also analyzed.

Keywords: *internal and external migration, Dashti Kipchak, A.Askarov, K.Shoniyo'zov, Buryakov Yu.F. Abdurakhmonov S.A. Askarov M.A., Khasanov A.S.), "Four misconceptions" and "Big misconceptions".*

KIRISH

Mustaqillik yillarida O'rta Osiyoda va qo'shni hududlarda olib borilgan tarixiy-arxeologik tadqiqotlar Qadimgi Sharq kon – metallurgiyasini shakllanishi va rivojlanishida O'zbekistonning o'ziga xos o'rin tutganligini ko'rsatuvchi ko'plab ashyoviy dalillarni yuzaga chiqardi. Ularga asoslanib, biz «O'rta Osiyo kon-metallurgiyasi», «O'zbekiston kon-metallurgiyasi» kabi muhim tarixiy tushunchalardan ilmiy tadqiqotlarda keng foydalana boshladik. Birinchi prezidentimiz ta'kidlab o'tganlaridek, hozirgi O'zbekiston hududining ulkan Ovrosiyo mintaqasi markazida, muhim tranzit yo'llari kesishgan chorrahada joylashganligi tarixan belgilangan bo'lib¹, bu vatanimizni kishilik tarixining ilk bosqichlaridayoq Sharq va G'arb dunyosi o'zaro muloqotga kirishadigan joy sifatidagi kun tartibiga qo'yilmoqda². Qadim asoslarga ega bo'lgan O'zbekiston kon-metallurgiyasining O'rta Osiyo kon-metallurgiyasi taraqqiyotida tutgan ahamiyatini o'rganish, O'rta Osiyoning turli hududlari rivojiga kon-metallurgiyaning ko'rsatgan ta'sirini aniqlash tarixiy - ilmiy tadqiqotlarda muhim o'rin tutib bormoqda. Bu vazifalarni muvaffaqiyatli hal etishda O'rta Osiyoda va qo'shni hududlarda kon-metallurgiyaning shakllanishi va rivojlanishi masalalarini o'rganish zarurdir.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

O'rta Osiyo hududlaridagi tosh davriga oid yodgorliklarni o'rganish, o'sha davridayoq mintaqadagi turli qabilalar o'rtasida ibtidoiy konchilik shakllanganligini, bu esa o'z navbatida metallurgiyani shakllanishiga asos solganligini ko'rsatmoqda. O'rta Osiyo tosh davri makonlarining joylashuvini tahlil qilsak, ibtidoiy ajdodlarimiz bu davrda tog'lar, tog'oldi adirliliklarni, daryo vodiylarini hamda vohalarni o'zlashtirishi, ularning ovchilik bilan shug'ullanishi tabiiy ravishda konchilikning rivojlanishiga olib kelardi. Shu tariqa, konchilikning rivojlanishi metallurgiya rivojiga katta ta'sir ko'rsatgan. O'rta Osiyoda ibtidoiy makonlarni mehnat qurollari yasaladigan turli toshlar va boshqa xom-ashyo zaxiralari (metall maxsulotlari)

¹ Каримов И.А. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафмафкура. 1-том. Тошкент: Ўзбекистон. 1996. – Б. .

² Алимова Д.А. Ўзбекистонда тарих фанининг вазифалари ва муаммолари // «Ўзбекистоннинг янги тарихи: концептуал-методологик муаммолар» мавзусидаги республика илмий-назарий анжумани материаллари. Тошкент: Академия. 1998. – Б. .

mavjud joylar katta o‘rin tutgan. Xususan, mustahkam, lekin, oson ishlov beriladigan, turli shakl va hajmdagi mehnat qurollari yasash uchun qulay xom-ashyo turlariga bo‘lgan ehtiyoj ibtidoiy konchilikka hamda boshqa minerallarning fizikaviy va kimyoviy xususiyatlarini asta-sekin o‘zlashtirib borilishiga olib keldi. Bu esa, turli hududlar va ibtidoiy makonlar o‘rtasidagi o‘zaro maxsulot ayriboshlashga bo‘lgan ehtiyoji muhim o‘rin tutganligi haqida xulosa chiqarish imkonini bermoqda. Bunga olib kelgan sabablarni tahlil qilib, birinchidan, turli mintaqalarning tabiiy sharoitidagi tafovutlar, xom-ashyo zaxiralarining notekis joylashganligi, ibtidoiy jamoalarni o‘zlari yashab turgan tabiiy muxitning boy maxsulotlari - qimmatbaho va nodir toshlar, metallar va turli mineral bo‘yoqlar maxsulotlarini o‘zaro almashishlarini hayotiy zaruratga aylantirardi³.

Ikkinchidan turli xom-ashyo va ishlab chiqarish mahsulotlarini o‘zaro ayriboshlash imkoniyatlarini yanada kengaytirdi, o‘z navbatida turli hududlar, birinchi galda qo‘shni jamoalarning o‘zaro xo‘jalik munosabatlari mustahkamlanib borishiga olib keldi. O‘rta Osiyoning turli hududlaridan topilmalarning topilishi⁴ va boshqa ko‘plab misollar⁵, bu davrdagi mahsulot almashuv jarayonlari haqida fikr yuritishga imkon beradi. Mutaxassislar fikricha, bu davrda almashinayotgan mahsulotlar qiymatini belgilovchi ekvivalentlar bo‘lmagan⁶. Lekin, fikrimizcha, turli qabilalar va hududlar o‘rtasidagi mahsulot almashuvining kuchayishi, to‘lov vositasi sifatida alohida qiymatga ega bo‘lgan nodir metallardan foydalanishga o‘tilishiga olib kelgan bo‘lishi, ehtimoldan xoli emas. Mahsulot almashuvining ilk bosqichlarida nodir metallar qabila boshliqlari, jamoada alohida nufuzga ega bo‘lgan kishilarga beriladigan sovg‘a tarzida amalga oshirilganligini etnografik tadqiqotlar natijalari ham tasdiqlaydi. Ba‘zi mutaxassislar fikricha, O‘rta Osiyodagi ko‘plab konlarda mintaqaning turli hududlaridan kelgan qabilalar vakillari uchrashganlar. Bu erda nafaqat turli mahsulotlar almashinishi amalga oshirilgan, shu bilan birga konlardan xom-ashyo olish va konlar yaqinidagi ustaxonalarda ularga qayta ishlov berish, mahsulotlar tayyorlash bo‘yicha o‘zaro tajriba almashish ham yuz bergan⁷.

³Алексеев А. А., Першиц Л. История первобытного общества. М. Высшая школа. 1990. – С. 185; Сагдуллаев А.С. Қадимги Ўрта Осиё тарихи. Тошкент: Университет. 2004. – Б. 14; Мавлонов У. Ўрта Осиёда ilk алоқа йўллари шаклланишининг табиий-иқтисодий асослари. Ўзбекистон тарихи журнали. №1. 2007. – Б. 3-9.

⁴ Алексеев А.А., Першиц Л. История первобытного общества. М.: Высшая школа. 1990. – С. 185.

⁵ Касымов М.Р. Кремнеобрабатывающие мастерские и шахты каменного века Средней Азии. Ташкент. Фан. 1972. – С. 123; Қосимов М.Р. Учтут чакмоқтош конлари. ЎзМЭ. 10-жилд. Тошкент. 2005. – Б. 155-бет.

⁶ Алексеев А.А., Першиц Л. История первобытного общества. М.: Высшая школа. 1990. – С. 186.

⁷ Касымов М.Р. Кремнеобрабатывающие мастерские и шахты каменного века Средней Азии. Ташкент. Фан. 1972. – С. 123.

Bu jarayonlarni tahlil qilib, ibtidoiy konchilik ishlab chiqarishi rivoji, olinadigan xom-ashyoga ishlov berish va turli mehnat qurollari yasashga ixtisoslashgan konchilar, metalsozlar guruhi paydo bo'lganligi haqida muhim xulosalar chiqarish mumkin. Mutaxassislar O'rta Osiyo va Qadimgi Sharq dunyosini turli hududlaridagi makonlardan topilgan metall qurollarda ma'lum o'xshashliklar ko'zga tashlanishiga e'tibor qaratadilar⁸. Bu topilmalar O'rta Osiyo, xususan, O'zbekiston hududi bilan yuqoridagi joylar o'rtasida o'zaro mahsulot almashuv mavjud bo'lganligi masalasiga aniqlik kiritadi. Shu tariqa, O'zbekiston hududi noyob xom-ashyo zahiralari boy makon sifatida O'rta Osiyo kon-metallurgiya miqyosida etakchi iqtisodiy mavqega ega bo'lib, mintaqaning iqtisodiy markazi sifatida ko'zga tashlana boshlagan.

Olimlarning O'rta Osiyodagi konlardan foydalanish eneolit davridan boshlangan⁹ deb taxmin qilishlari bejiz emas albatta.

Bronza davrida mis buyumlari va mis tangalariga bo'lgan talab bu ma'danni ko'p miqdorda topish va uni eritishga asosiy sabab bo'lgan. NDKI Olmaliq kon-metallurgiya fakulteti «Yosh tarixchi-arxeolog»lar to'garagi talabalari hamda arxeolog va ma'dansunos olimlar (Buryakov Yu.F. Abduraxmonov S.A. Asqarov M.A., Xasanov A.S) hamkorligida Olmaliq shahar Munchoqtepa xarobalari hamda Obiz qishlog'i tepaliklarida 2008-yil olib borilgan dala tadqiqotlari jarayonida topilgan na'munaviy mineral ashyolar malaxit, lazurit, sopol quvur parchalari, toshqol uyumlari, olovbardosh loysuvoq, rudalar, qimmatbaho rangli toshlar, ko'plab mis tangalar hamda metall eritish pechining topilishi¹⁰ yuqoridagi fikrimizning dalilidir. Bu topilmalarni Olmaliq Qovuldi koni kimyo laboratoriyasida tahlil qilinganda, ularning tarkibida taxminan 0,5-1-5 g/t ga yaqin mis, qo'rg'oshin, rux va boshqa elementlar borligi aniqlanib, hozirda Olmaliq o'lkashunoslik mezeyida

⁸ Буряков Ю.Ф. История производства цветных металлов в Узбекистане в древности и средневековье.// Добыча благородных металлов в средневековой Средней Азии. Qadimgi davr kon-metallurgiya tarixi: ўтмиши ва бугуни (Республика микёсида илмий-амалий анжуман материаллари, 31май 2007й). Навоий. 2007. С. 9-12, 57-60; Алимова Д.А., Филанович М.И. Тошкент тарихи (qadimgi davrdan бугунгача). Тошкент. 2007. – Б. 7-18; Рузанов В.Д. К вопросу о источниках оловянистых бронз в металлообрабатывающих производствах племен юга Средней Азии в эпоху бронзы.//ИМКУ, вып. №30. Самарканд. 1999. – С. 32.

⁹ . Аскарлов А.А. Сапаллитепа. «Фан». Ташкент. 1973. – С. ; Аскарлов А.А. Узбекистон археологияси. Тошкент. Низомий номидаги ТДПУ. 2002. –Б. ; Аскарлов А.А. Ўзбекистон тарихи: (Энг қадимги даврдан эрамининг 5 асригача). Тошкент. «Ўқитувчи». 1994. – Б. ; Аскарлов А.А., Ширинов Т.Ш. Ранняя городская культура эпохи бронзы юга Средней Азии. Самарканд. 1993. – С. ; Раҳимов К.А. Саполли маданияти ёдгорликларидида олов билан боғлиқ қурилмалар ва ошхона идишлари типологияси. Авт дисс. кан. Самарқанд. 2011. – Б. 10-13; Рузанов В.Д. История древний металлургии и горного дела Узбекистана в эпоху бронзы и раннего железа. Авт. дисс. канд. ист. наук. М.,1982. – С. 14.

¹⁰ Хасанов А.С., Топилов Т., Аскарлов М.А. Кухна ва навкирон Олмалик. Тошкент. 2000. – Б. ; Хасанов А.С. 107 кимёвий элемент изохли лугати.Ф.А. «Фан»,Тошкент-2007.87-88 бетлар; Темиров Ф.Т., Одинаева З.Б. Темур ва темирийлар даври кон-металлургии тарихи. Тошкент. «Мухаррир». 2009. – Б. 29-35.

saqlanmoqda. Shuningdek, foydali qazilma konlari va metall eritish o'choqlari O'rta Osiyoda ko'plab topilgan¹¹. Bular Navkat, Lyankon, Tuyamo'yin, Farg'ona, SHarqiy va Janubiy Qoramazor, Adrasmon, Konsoy, CHoruxdayron; Olmaliq hududidagi Oltintopkon, Uchqatli, Miskon, Qolmoqqir, Sariqcho'qqi, Sarlog'on, Oqtosh, Shimoliy Qoramozor konlari kabilardir.

Chirchiqning yuqori qismidagi konlar, Govurdoq va Ko'xitang kon havzalari, Qizilqum mintaqasidagi Zirabuloq –Ziyovuddin tog'laridagi mis konlari «To'rt miskon» va «Katta miskon», Nurota tog'laridagi konlar va boshqa katta-kichik ma'danli konlarni tavsiflab o'tishimiz joiz.

XULOSA

Darhaqiqat, O'zbekiston O'rta Osiyoda er osti va er usti boyliklariga boy bo'lgan mamlakatlardan biridir. Respublikamizda 100 dan ortiq ma'dan turlari bo'lgan 2700 dan ortiq konlar aniqlanganligi buning dalilidir. Ushbu er osti boyliklari o'zining kelajagini bunyod etgan davlatimizning qudratli iqtisodiyotiga tamal toshi bo'lib xizmat qilmoqda.

REFERENCES

1. Султонов. Т.И. Кочевые племена Приаралья в XV-XVII вв. - Москва: Наука, 1982. 11, 21-стр.
2. Shoniyozov K. O'zbek xalqining Shakllanish jarayoni. 390-bet.
3. Asqarov A. O'zbek xalqining etnogenezi va etnik tarixi (o'quv qo'llanma). 68-bet.
4. Abulg'oziy. Shajarai turk. - Toshkent., 1992. 134-стр.
5. Badriddin KaShmiriy. Ravzat ar-rizon va hadiqat al-g'ilmon. V. 233 -bet.
6. Hofiz Tanish Buxoriy. Abdullanoma. 1-kitob. 95-6et.
7. Мухаммед Юсуф Мунши. Муким-ханская история. / Перевод с таджикского, предисловие, примечания и указатели проф. А.Л. Семенова. - Ташкент, 1956.,163-стр.

¹¹ Алимова Д.А., Филанович М.И. Тошкент тарихи (қадимги даврдан бугунгача). Тошкент. «Фан». 2007. – Б. 7-18; Асқаров А.А. Сапаллитепа. «Фан». Ташкент. 1973. – С. ; Раҳимов К.А. Саполли маданияти ёдгорликларидида олов билан боғлиқ қурилмалар ва ошхона идишлари типологияси. Авт дисс. кан. ист. наук. Самарқанд. 2011. – Б. 10-13; Рузанов В.Д. История древний металлургии и горного дела Узбекистана в эпоху бронзы и раннего железа. Авт. дисс. канд. ист. наук. М. 1982. – С. 14.